

CZU: 343.222:343.61(478)

DOI: <http://doi.org/10.5281/zenodo.4572482>

RESPONSABILITATEA REDUSĂ ȘI STAREA EMOȚIONALĂ A SUBIECTULUI INFRAȚIUNILOR PREVĂZUTE LA art.146, 147 ȘI 156 DIN CODUL PENAL

Rodica BERDILO

Universitatea de Stat din Moldova

În cadrul articolului se stabilește conținutul criteriului medical și al criteriului juridic ale responsabilității reduse (art.23¹ CP RM). Sunt determinate similitudinile și diferențele dintre noțiunea „responsabilitate redusă”, pe de o parte, și noțiunile „responsabilitate” (art.22 CP RM) și „iresponsabilitate” (art.23 CP RM), pe de altă parte. Se concluzionează că responsabilitatea redusă nu este un tip nici al responsabilității în accepția art.22 CP RM, nici al iresponsabilității în accepția art.23 CP RM. Responsabilitatea redusă, ca și responsabilitatea și iresponsabilitatea, este un tip aparte de măsură a capacității persoanei de a-și da seama de acțiunea sau inacțiunea sa ori de a o dirija. Se argumentează că expertul, bazându-se pe indicatori exclusiv medicali, în lipsa unor indicatori juridici, stabilește limitele de aplicare a art.23¹ CP RM, precum și delimitează responsabilitatea redusă de iresponsabilitate. Se demonstrează de ce este imperioasă prevederea, într-o normă de referință pentru art.23¹ CP RM, a listei limitative de tulburări psihice care atestă starea de responsabilitate redusă. Se arată că atât starea de afect (art.146 și 156 CP RM), cât și starea de tulburare fizică sau psihică, cu diminuarea discernământului, cauzată de naștere (art.147 CP RM), constituie cazuri speciale de responsabilitate redusă. Conform legii în vigoare, stările consemnate în art.146, 147 și 156 CP RM nu intră sub incidența art.23¹ CP RM. Se argumentează de ce, la stabilirea pedepsei pentru infracțiunile prevăzute la art.146, 147 sau 156 CP RM, instanța de judecată nu trebuie să rețină circumstanța atenuantă prevăzută la lit.d) alin.(1) art.76 CP RM.

Cuvinte-cheie: *responsabilitate redusă, responsabilitate, iresponsabilitate, stare de afect, stare de tulburare fizică sau psihică, cu diminuarea discernământului, cauzată de naștere, circumstanță atenuantă.*

REDUCED RESPONSIBILITY AND EMOTIONAL STATE OF THE SUBJECT OF THE CRIMES PROVIDED FOR IN art.146, 147 AND 156 OF THE CRIMINAL CODE

This article establishes the content of the medical criterion and of the juridical criterion of limited responsibility (art.23¹ CC RM). On the one hand, the article determines the similarities and differences between the notion of “limited responsibility”, and the notions of “responsibility” (art.22 CC RM) and “irresponsibility” (art.23 CC RM), on the other hand. The conclusion is that limited responsibility is neither a type of responsibility under art.22 CC RM, nor of irresponsibility under art.23 CC RM. Limited responsibility, along with responsibility and irresponsibility, are special types of measurement of a person's capacity to realise their action or inaction or to direct it. It is argued that the expert, based on exclusively medical indicators, in absence of juridical indicators, establishes the limits of application of art.23¹ CC RM, and delimits the reduced responsibility from irresponsibility. It is demonstrated why it is imperative to provide, in a reference norm for art.23¹ CC RM, a limiting list of mental disorders attesting the reduced state of responsibility. It is shown that both the state of heat of passion (art.146 and 156 CC RM) and the state of physical or mental disorder with a disturbed consciousness caused by delivery (art.147 CC RM) are special cases of reduced responsibility. According to the law in force, the conditions laid down in art.146, 147 and 156 CC RM, do not fall under the incidence of art.23¹ CC RM. It is argued why the court shall not take into account the mitigating circumstance provided in letter d) para. (1) art.76 CC RM when establishing the punishment for the offenses provided in art.146, 147 or 156 CC RM.

Keywords: *reduced responsibility, responsibility, irresponsibility, the state of heat of passion, the state of physical or mental disorder with a disturbed consciousness caused by delivery, mitigating circumstance.*

Introducere

Articolul 23¹ din Codul penal al Republicii Moldova (în continuare – CP RM) stabilește condițiile în a căror prezență subiectul infracțiunii se află în stare de responsabilitate redusă, precum și efectele juridice ale acestei stări: „Persoana care a săvârșit o infracțiune ca urmare a unei tulburări psihice, constatată prin expertiza medicală efectuată în modul stabilit, din cauza căreia nu-și putea da seama pe deplin de caracterul și legalitatea faptelor sale sau nu le putea dirija pe deplin, este pasibilă de responsabilitate penală redusă” (alin.(1)); „Instanța de judecată, la stabilirea pedepsei sau a măsurilor de siguranță, ține cont de tulburarea psihică existentă, care însă nu exclude răspunderea penală” (alin.(2)). Alineatul (2) art.23¹ CP RM, în partea în care ține de stabilirea

pedepsei, trebuie coroborat cu dispoziția de la lit.d) alin.(1) art.76 CP RM: „La stabilirea pedepsei se consideră circumstanțe atenuante: [...] săvârșirea faptei de o persoană cu responsabilitate redusă”.¹

Totodată, la alin.(3) art.76 CP RM se prevede: „La stabilirea pedepsei, instanța de judecată nu consideră drept atenuantă circumstanța care este prevăzută de lege ca element constitutiv al infracțiunii”. În art.146, 147 și 156 CP RM, printre temeiurile de atenuare a răspunderii penale se numără starea emoțională specifică în care subiectul se află la momentul săvârșirii infracțiunii. Ca urmare a acestui fapt, apare întrebarea: la stabilirea pedepsei pentru infracțiunile prevăzute la art.146, 147 sau 156 CP RM, instanța de judecată poate reține circumstanța atenuantă prevăzută la lit.d) alin.(1) art.76 CP RM? Pentru a răspunde la această întrebare, este necesar să stabilim dacă starea emoțională specifică, în care subiectul se află la momentul săvârșirii infracțiunilor prevăzute la art.146, 147 și 156 CP RM, este sau nu o stare de responsabilitate redusă (în sensul art.23¹ CP RM).

Rezultate și discuții

Din alin.(1) art.23¹ CP RM putem deduce conținutul criteriului medical și al criteriului juridic ale responsabilității reduse. Astfel, criteriul medical al acestei stări se exprimă în tulburarea psihică în al cărei rezultat subiectul săvârșește o infracțiune. Criteriul juridic al responsabilității reduse este caracterizat prin cuvintele: „din cauza căreia nu-și putea da seama pe deplin de caracterul și legalitatea faptelor sale sau nu le putea dirija pe deplin”. Observăm astfel că aspectul intelectual al responsabilității reduse presupune că subiectul infracțiunii nu-și poate da seama pe deplin de caracterul și legalitatea acțiunii sau inacțiunii sale. La rândul său, aspectul volitiv al responsabilității reduse presupune că subiectul infracțiunii nu-și poate dirija pe deplin acțiunea sau inacțiunea. Conjunctia „sau” arată că aspectul intelectual și cel volitiv au un caracter alternativ. Prezența oricăruia dintre aceste aspecte este suficientă pentru a atesta prezența criteriului juridic al responsabilității reduse. Astfel, alin.(1) art.23¹ CP RM presupune trei ipoteze alternative: 1) subiectul a săvârșit o infracțiune ca urmare a unei tulburări psihice, constatată prin expertiza medicală efectuată în modul stabilit, din cauza căreia nu-și putea da seama pe deplin de caracterul și legalitatea acțiunii sau inacțiunii sale; 2) subiectul a săvârșit o infracțiune ca urmare a unei tulburări psihice, constatată prin expertiza medicală efectuată în modul stabilit, din cauza căreia nu putea dirija pe deplin acțiunea sau inacțiunea sa; 3) subiectul a săvârșit o infracțiune ca urmare a unei tulburări psihice, constatată prin expertiza medicală efectuată în modul stabilit, din cauza căreia nu-și putea da seama pe deplin de caracterul și legalitatea acțiunii sau inacțiunii sale și nu o putea dirija pe deplin.

Vorbind despre diferența dintre noțiunea „responsabilitate redusă”, pe de o parte, și noțiunile „responsabilitate” și „iresponsabilitate”, pe de altă parte, A.Bolocan-Holban și M.Vidaicu menționează: „Spre deosebire de responsabilitate, care determină vinovăția făptuitorului, și iresponsabilitate, care exclude răspunderea

¹ Prevederi similare există în legile penale ale altor state: alin.2 art.122-1 din Codul penal al Republicii Franceze: „Persoana care suferă, la momentul faptelor, de o tulburare fizică sau neuropsihică ce i-a afectat discernământul sau controlul asupra acțiunilor rămâne pedepsibilă. Totuși, jurisdicția ține cont de această circumstanță atunci când stabilește pedeapsa și îi fixează regimul. Dacă se aplică o pedeapsă privativă de libertate, aceasta se reduce cu o treime sau, în cazul unei crime pedepsite cu închisoare sau închisoare pe viață, se reduce la 30 de ani. Instanța poate hotărî totuși, prin decizie special motivată în materie corecțională, neaplicarea acestei reduceri a pedepsei. În cazul în care, după consultarea medicului, instanța consideră că natura tulburării o justifică, are grijă ca pedeapsa pronunțată să permită condamnatului să beneficieze de îngrijiri adaptate stării sale”*; art.89 din Codul penal al Republicii Italia: „Cel care în momentul în care a comis fapta avea, din cauza bolii, o stare mentală care să-i scadă puternic, fără a-l exclude, discernământul, este răspunzător de infracțiunea comisă; dar pedeapsa este micșorată”***; art.71-1 din Codul penal al Marelui Ducat de Luxemburg: „Persoana care era afectată, în momentul comiterii faptelor, de tulburări mintale care i-au suprimat discernământul sau controlul asupra acțiunilor sale rămâne pasibilă de pedeapsă; cu toate acestea, instanța ține cont de această circumstanță atunci când stabilește pedeapsa”****; alin.(3) secț.4 a Capitolului 3 din Codul penal al Republicii Finlanda: „În cazul în care făptuitorul nu este lipsit de responsabilitate din punct de vedere penal, în conformitate cu subsecțiunea 2, dar din cauza unei boli psihice, a unei deficiențe mintale, a unei tulburări mintale sau a unui tulburări de cunoștință, capacitatea sa de a înțelege natura factuală sau ilegalitatea actului sau capacitatea sa de a-și controla comportamentul este în mod semnificativ afectată (diminuarea responsabilității), dispozițiile Capitolului 6, secțiunea 8 (3) și art.8 alin.(4) trebuie luate în considerare la stabilirea pedepsei”*****; art.26 din Codul penal al Republicii Croația: „Făptuitorul care, în timpul comiterii infracțiunii, a avut discernământul semnificativ scăzut din cauza situației descrise la articolul 24 alineatul 2 al prezentului Cod penal poate fi pedepsit mai blând dacă reducerea semnificativă a discernământului nu a fost autoprovocată, conform articolului 25 al prezentului Cod penal”***** etc.

* Codul penal al Republicii Franceze. [Accesat: 29.07.2020] Disponibil: codexpenal.just.ro/laws/Cod-Penal-Franta-RO.html

** Codul penal al Republicii Italia. [Accesat: 29.07.2020] Disponibil: codexpenal.just.ro/laws/Cod-Penal-Italia-RO.html

*** Codul penal al Marelui Ducat de Luxemburg. [Accesat: 29.07.2020] Disponibil: codexpenal.just.ro/laws/Cod-Penal-Luxemburg-RO.html

**** Codul penal al Republicii Finlanda. [Accesat: 29.07.2020] Disponibil: codexpenal.just.ro/laws/Cod-Penal-Finlanda-RO.html

***** Codul penal al Republicii Croația. [Accesat: 29.07.2020] Disponibil: codexpenal.just.ro/laws/Cod-Penal-Croatia-RO.html

penală a acestuia, responsabilitatea redusă apare ca o condiție pentru determinarea proporționalității pedepsei cu gradul de vinovăție al persoanei la momentul comiterii faptei" [1]. Ținând cont de conținutul criteriului medical și de cel al criteriului juridic ale responsabilității reduse, putem determina alte asemănări și deosebiri dintre noțiunea „responsabilitate redusă”, pe de o parte, și noțiunile „responsabilitate” (art.22 CP RM) și „iresponsabilitate” (art.23 CP RM), pe de altă parte.

În ce privește asemănările dintre noțiunile „responsabilitate redusă” și „responsabilitate”, din art.23¹ CP RM rezultă că persoana care a săvârșit infracțiunea în stare de responsabilitate redusă este subiect al infracțiunii, este pasibilă de răspundere penală și de pedeapsă. S.Botnaru afirmă just: „Stabilirea tulburării psihice de care a suferit persoana la momentul comiterii faptei infracționale nu înlătură vinovăția subiectului, precum și răspunderea lui penală pentru cele comise” [2].

Deosebirile dintre noțiunile „responsabilitate redusă” și „responsabilitate” sunt: 1) în cazul responsabilității reduse, subiectul săvârșește o infracțiune ca urmare a unei tulburări psihice. În cazul responsabilității, tulburarea psihică nu poate constitui cauza comiterii infracțiunii; 2) în cazul responsabilității reduse, subiectul nu-și poate da seama pe deplin de caracterul și legalitatea acțiunii ori inacțiunii sale ori nu o poate dirija pe deplin. În cazul responsabilității, subiectul își poate da seama pe deplin de caracterul și legalitatea acțiunii ori inacțiunii sale și o poate dirija pe deplin; 3) în cazul responsabilității reduse, subiectului îi pot fi aplicate măsuri de siguranță, ținându-se cont de tulburarea psihică existentă. În cazul responsabilității, subiectului nu i se aplică astfel de măsuri.

Asemănările dintre noțiunile „responsabilitate redusă” și „iresponsabilitate” sunt: 1) criteriul medical al celor două stări presupune că făptuitorul suferă de o morbiditate de natură psihică; 2) sub aspectul criteriului juridic, atât responsabilitatea redusă, cât și iresponsabilitatea presupun că făptuitorul nu-și poate da seama de caracterul și legalitatea acțiunii ori inacțiunii sale sau nu o poate dirija; 3) atât responsabilitatea redusă, cât și iresponsabilitatea presupun aplicarea măsurilor de siguranță. Deosebirile dintre aceste două noțiuni sunt: 1) în cazul responsabilității reduse, subiectului îi poate fi aplicată pedeapsa și/sau măsura de siguranță. În cazul iresponsabilității, se exclude aplicarea pedepsei; 2) în cazul responsabilității reduse, criteriul medical îl desemnează sintagma „tulburarea psihică”. În cazul iresponsabilității, același criteriu este desemnat prin sintagma „boală psihică cronică, tulburare psihică temporară sau altă stare patologică”; 3) în cazul responsabilității reduse, subiectul nu-și poate da seama pe deplin de caracterul și legalitatea acțiunii ori inacțiunii sale sau nu o poate dirija pe deplin. În cazul responsabilității, subiectul nu-și poate da seama deloc de caracterul și legalitatea acțiunii ori inacțiunii sale și nu o poate dirija deloc.

V.M. Burdin și G.V. Nazarenko consideră că responsabilitatea redusă constituie un tip al responsabilității [3; 4, p.142]. Nu ne raliem acestei opinii. Din compararea, pe care am efectuat-o mai sus, se poate vedea că noțiunea „responsabilitate redusă”, pe de o parte, și noțiunile „responsabilitate” și „iresponsabilitate”, pe de altă parte, se aseamănă în anumite privințe, dar se deosebesc sub alte aspecte. Sintagmele „nu-și putea da seama pe deplin” și „nu le putea dirija pe deplin” din alin.(1) art.23¹ CP RM ar putea fi substituite prin sintagmele „își putea da seama parțial” și, respectiv, „le putea dirija parțial”. În rezultatul acestei substituiri, sensul alin.(1) art.23¹ CP RM nu s-ar schimba. Articolul 23¹ CP RM ar putea la fel de bine să se numească „Iresponsabilitatea redusă”. Din aceste considerente, responsabilitatea redusă nu este un tip nici al responsabilității în accepția art.22 CP RM, nici al iresponsabilității în accepția art.23 CP RM. Responsabilitatea redusă, ca și responsabilitatea și iresponsabilitatea, este un tip aparte de măsură a capacității persoanei de a-și da seama de acțiunea sau inacțiunea sa ori de a o dirija.

Mai sus am menționat că, în cazul responsabilității reduse, criteriul medical îl desemnează sintagma „tulburarea psihică”. Caracterul vag și interpretabil al acestei sintagme este criticat de către unii teoreticieni. De exemplu, S.Botnaru afirmă: „Lipsa unei definiții legislative a noțiunii „tulburare psihică” dă naștere la diferite interpretări ale acestei noțiuni care comportă relevanță nu doar în știința și practica medicală, ci și în jurisprudență. În consecință, o astfel de problemă, fiind indezirabilă pentru procesul de aplicare a legii, trebuie rezolvată cât mai curând posibil” [5]. În opinia lui S.Botnaru și Iu.Buravenco, „problema principală a acestei instituții (se are în vedere instituția responsabilității reduse – *n.a.*) rezidă în determinarea expresă a tulburărilor psihice care ar duce la o responsabilitate limitată a persoanei de a conștientiza acțiunile/inacțiunile sale sau de a le dirija. Mai mult ca atât, nu există niciun act normativ (regulament, ordin, instrucțiune) în vigoare, care ar prevedea bolile sau tulburările psihice cronice sau temporare ce ar condiționa starea de iresponsabilitate. Din acest punct de vedere, la determinarea categoriilor de stare psihică a persoanei prezintă o deosebită im-

portanță expertizele psihiatrice care stabilesc dacă este sau nu persoana responsabilă. În viziunea noastră, această lacună ar prezenta o piedică în realizarea și implementarea instituției date, motiv din care pledăm pentru adoptarea unui act normativ în acest sens" [6,7]. Din această din urmă opinie rezultă că expertul, bazându-se pe indicatori exclusiv medicali, în lipsa unor indicatori juridici, stabilește limitele de aplicare a art.23¹ CP RM, precum și delimitează responsabilitatea redusă de iresponsabilitate.

În această ordine de idei, este util să aflăm părerea exprimată într-un alt context de către V.Stati: „Expertul este cel care conferă conținut conceptului de similaritate utilizat în alin.(6) art.134¹ CP RM. În alți termeni, expertul este cel care stabilește limitele de aplicare a acestei norme penale. Calificarea oficială de către un expert a unei infracțiuni reprezintă nu altceva decât depășirea atribuțiilor de serviciu, intrând sub incidența art.328 CP RM sau a art.313 din Codul contravențional. În concluzie, stabilirea de către expert a cantității de analogi reprezintă un act de ilegalitate” [8]. În legătură cu aceasta, este necesar să propunem atenției unele crâmpie din Hotărârea Curții Europene a Drepturilor Omului în cauza *Dmitriyevskiy vs. Rusia*: „[...] 13. În cadrul expertizei lingvistice din 18.02.2005, expertul lingvist T. a constatat că articolele în cauză nu conțin apeluri la desfășurarea de activități extremiste, ci vizează mai degrabă incitarea la ură rasială, națională și socială, însoțită de violență [...]. După această concluzie, autoritățile au decis că, în continuare, urmărirea penală va fi efectuată deja în baza alin.(2) art.282 din Codul penal al Federației Ruse (instigare la ură sau la dușmănie, precum și lezarea demnității umane). [...] 113. În primul rând, întemeindu-și sentința de condamnare pe concluziile expertizelor menționate anterior, instanțele de judecată nu le-au evaluat, ci doar au confirmat concluziile expertului care le-a efectuat, care, în opinia lor, erau de încredere, având în vedere competența, abilitățile sale profesionale și experiența acumulată [...]. Astfel, concluzia juridică extrem de importantă cu privire la prezența semnelor constitutive ale „discursului de ură” în acuzațiile contestate a fost de fapt făcută de expertul lingvist care a efectuat expertizele menționate mai sus [...]. Evaluarea, efectuată de către expert, a depășit clar cadrul problemelor de natură pur lingvistică, cum ar fi, de exemplu, determinarea sensului cuvintelor și al expresiilor specifice și, de fapt, a reprezentat calificarea juridică a acțiunilor reclamantului. Curtea (se are în vedere Curtea Europeană a Drepturilor Omului – *n.a.*) consideră că această stare de lucruri este inacceptabilă și subliniază că toate problemele juridice ar trebui soluționate numai de instanțele de judecată. În acest sens, Curtea observă că Judecătoria Supremă [a Federației Ruse], prin hotărârea sa din 28.06.2011, a adoptat aceeași poziție. [...]” [9].

Considerăm că sintagma „tulburarea psihică” din art.23¹ CP RM oferă prea multă libertate expertului care stabilește prezența sau lipsa acestei stări. Întrucât nu este clar prin ce această sintagmă se deosebește de sintagma „boală psihică cronică, tulburare psihică temporară sau altă stare patologică” din art.23 CP RM, există pericolul stabilirii arbitrare a responsabilității reduse și a iresponsabilității. În afară de aceasta, nu este acceptabil ca un expert să soluționeze probleme juridice. V.Ia. Marceak are dreptat când susține: „Trebuie de subliniat că responsabilitatea redusă nu poate exista fără săvârșirea unei infracțiuni. Problema responsabilității făptuitorului și a gradului acesteia poate apărea numai în cazul comiterii unei infracțiuni. Responsabilitatea făptuitorului, ca și responsabilitatea redusă a acestuia, constituie probleme de ordin juridic, nu de ordin medical sau psihologic” [10]. De asemenea, V.Cazacu, V.Furtună, Iu.Fulga și Gr.Garaz, care consideră că noțiunea „discernământ diminuat” din art.147 CP RM este similară cu noțiunea „responsabilitate redusă” din art.23¹ CP RM, menționează: „În procesul de elaborare a criteriilor conceptului de „discernământ diminuat” trebuie de eliminat orice aspect cu caracter arbitrar sau formal pentru a exclude erori de interpretare, deoarece ignorarea sau, în egală măsură, utilizarea abuzivă în practica judiciară ar duce la devalorizarea lui, cu atât mai mult în situația actuală, când criteriile metodologice nu sunt suficient diferențiate și nu sunt destul reliefate pentru al le transpune în beneficiul justiției într-un mod exhaustiv și univoc [...]” [11]. Nimeni nu neagă rolul psihologului în stabilirea stării de responsabilitate redusă. Însă, stabilirea acestei stări trebuie efectuată în ordinea prevăzută de lege. Nu expertul este cel în măsură să stabilească această ordine. Ca urmare, considerăm imperioasă prevederea, într-o normă de referință pentru art.23¹ CP RM, a listei limitative de tulburări psihice care atestă starea de responsabilitate redusă.

Stabilirea unei astfel de liste nu ar fi dificilă, luând în considerare punctele de vedere exprimate de teoreticieni. Astfel, O.A. Râjova și I.A. Pamenkova menționează: „Criteriul medical al responsabilității reduse se atestă în cazul stabilirii unuia dintre următoarele tipuri de tulburări psihice: a) tulburare psihică cronică; b) tulburare psihică temporară; c) oligofrenie; d) alte stări morbide ale psihicului; e) diverse psihopatii” [12]. După părerea lui I.Ia. Kozacenko și B.A. Spasennikov, „la tulburările psihice, care nu exclud responsabilitatea,

experții raportează: psihopatizarea post-traumatică sau de altă natură; tulburările de personalitate (psihopatiile); tulburările de stres post-traumatic (de exemplu, sindromul „afgan”); etapele primare ale encefalopatiei cerebrovasculare (vasculare); formele ușoare de declin intelectual; nevroze; sindroamele nevrotice somatogene etc.” [13]. În opinia lui S.V. Dolgova, „știința psihiatrică și cea juridică au elaborat o clasificare a tulburărilor psihice, ceea ce face posibilă defalcarea din acestea a tulburărilor psihice care nu exclud responsabilitatea. Acestea includ tulburările funcționale sau organice ale psihicului. Devieri funcționale (structurale) ale psihicului se consideră: nevrozele; psihopatiile. Devieri organice ale psihicului se consideră: oligofrenia în grad de debilitare ușoară; consecințele bolilor organice ale sistemului nervos central; consecințele tardive ale traumatis-melor craniocerebrale; modificările cronice ale psihicului în cazul epilepsiei; schizofrenia în perioada de debut și de remisie; alcoolismul; narcomania” [14]. De asemenea, D.V. Sirojedinov afirmă: „Din rândul tulburărilor psihice, care nu exclud responsabilitatea, fac parte tulburările psihice cronice: schizofrenia; epilepsia; psihoza maniaco-depresivă, dacă severitatea tulburării psihice nu atinge nivelul psihotic; oligofrenia (congenitală sau dobândită)” [15, p.20].

Avantajul stabilirii normative a listei limitative de tulburări psihice, care atestă starea de responsabilitate redusă, ar consta în aceea că noțiunea de responsabilitate redusă (în accepția art.23¹ CP RM) ar fi circumscrisă unui cadru clar, strict reglementat. În cazul examinării problemei privind prezența sau lipsa responsabilității reduse, o astfel de listă ar fi obligatorie atât pentru juriști, cât și pentru experți.

O altă chestiune nu mai puțin importantă, pe care trebuie să o analizăm, este coraportul dintre starea de responsabilitate redusă, pe de o parte, și starea de afect (menționată în art.146 CP RM) și starea de tulburare fizică sau psihică, cu diminuarea discernământului, cauzată de naștere (specificată în art.147 CP RM), pe de altă parte.

În practica judiciară găsim spețe în care pot apărea îndoieli legate de stabilirea corectă a acestui coraport. De exemplu, în speța următoare a fost constatată lipsa stării de afect și prezența responsabilității reduse: C.A. a fost condamnată în baza art.146 CP RM. În fapt, la 20.10.2011, aproximativ la ora 22.30, aceasta se afla în casa de locuit a lui G.P. din satul Corjeuți, raionul Briceni. În urma conflictului cu concubinul său, M.V., care a lovit-o cu cianul peste mână, C.A., fiind foarte nervoasă, i-a aplicat acestuia o lovitură cu cuțitul de bucătărie în gât. În rezultat a survenit decesul lui M.V. Procurorul a declarat apel împotriva sentinței de condamnare a lui C.A., solicitând casarea ei cu rejudecarea cauzei și cu pronunțarea unei noi hotărâri, prin care C.A. să fie condamnată în baza alin.(1) art.145 CP RM. În motivarea apelului, procurorul a menționat, printre altele, că, în cadrul expertizei psihiatrice staționare, starea de afect nu a fost stabilită. Conform raportului de expertiză, starea în care C.A. se afla la momentul comiterii infracțiunii cade sub incidența art.23¹ CP RM. Autorul apelului a fost de părere că această concluzie poate servi doar pentru reținerea la stabilirea pedepsei a unei circumstanțe atenuate. Colegiul penal al Curții de Apel Bălți a susținut apelul procurorului, constatând că fapta săvârșită de C.A. formează componenta nu a infracțiunii prevăzute la art.146 CP RM, dar a infracțiunii prevăzute la alin.(1) art.145 CP RM. Pentru a se ajunge la această concluzie, ca probă a servit, inclusiv, raportul de expertiză psihiatrică. Conform acestuia, la momentul săvârșirii infracțiunii, C.A. a acționat din îmbold impulsiv-situativ, fiind sub influența tulburărilor afective persistente, dar non-psihotice, a acționat în condiții de discernământ diminuat, având capacitatea de prevedere și, îndeosebi, de deliberare limitată a acțiunilor sale. Ca urmare, starea în care C.A. se afla la momentul comiterii infracțiunii cade sub incidența art.23¹ CP RM [16]. Din această speță, la prima vedere, rezultă că afectul nu este o stare de responsabilitate redusă. Totuși, T.A. Kuli-Zade subliniază: „Afectul este doar una dintre tulburările psihice care provoacă reducerea considerabilă a responsabilității” [17, p.12]. În speța de mai sus nu a fost stabilită prezența la făptuitoare a stării de afect. Drept urmare, pare a fi întemeiată calificarea de către Colegiul penal al Curții de Apel Bălți a acțiunii acesteia în baza alin.(1) art.145 CP RM. Responsabilitatea redusă a făptuitoarei s-a exprimat nu în starea de afect, dar într-o altă formă, care nu este specificată în art.146 CP RM. Astfel, conchidem că starea de responsabilitate redusă nu se rezumă nici pe departe la starea de afect.

În alt context, A.Bolocan-Holban și M.Vidaicu afirmă: „Formularea unor condiții determinante pentru existența responsabilității reduse asigură respectarea principiului legalității și evită interpretarea defavorabilă a legii penale, ceea ce nu exclude însă apariția unor dificultăți la aplicarea acestor prevederi în practica judiciară” [1]. Din această perspectivă, propunem spre atenție următoarea speță, în care a fost constatată starea de responsabilitate redusă a făptuitorului: C.A. a fost condamnat în baza alin.(1) art.145 CP RM. În fapt, la 02.05.2013, în jurul orei 14.00, acesta se afla în satul Ursoaia, raionul Căușeni. În urma unui conflict iscat

între el și P.N., C.A. i-a aplicat trei lovituri cu cuțitul. În rezultat victima a decedat pe loc. Avocatul lui C.A. a declarat apel împotriva sentinței de condamnare, solicitând casarea acesteia, rejudecarea cauzei cu adoptarea unei noi hotărâri, prin care fapta lui C.A. să fie recalificată de la alin.(1) art.145 CP RM la art.146 CP RM. Avocatul a indicat, printre altele, că expertiza psihiatrico-psihologică legală staționară a stabilit că C.A. are dereglări psihice grave care cad sub incidența art.23¹ CP RM. Prin decizia Colegiului penal al Curții de Apel Chișinău, apelul în cauză a fost admis, a fost casată parțial sentința și pronunțată o nouă hotărâre, prin care C.A. a fost condamnat în baza alin.(1) art.145 CP RM. Ca temei pentru o asemenea soluție a servit, inclusiv, concluzia psihologului: C.A. are un caracter revoltativ, manifestă tendință spre nesupunere, neacceptare și conduită agresivă disimulată, are o personalitate parțial imatură, dar severă, cu lipsă de prognoză și autocontrol, a acționat din imbold impulsiv-situativ, fără premeditare și luarea măsurilor de securizare, a acționat în condiții de discernământ diminuat, având capacitatea de prevedere și de deliberare limitată a acțiunilor sale, și fapta lui cade sub incidența art.23¹ CP RM. Chestiunea cu privire la prezența sau absența afectului fiziologic la momentul faptei în privința lui C.A. nu poate fi soluționată, pe motivul lipsei psihologilor atestați. Ulterior, Colegiul penal al Curții Supreme de Justiție, în calitate de instanță de recurs, a stabilit: cu referire la argumentul recurentului precum că ambele instanțe de judecată, neavând concluziile specialiștilor psihologi, bazându-se doar pe presupuneri, au emis hotărâri de condamnare în privința inculpatului, Colegiul penal îl respinge ca fiind neîntemeiat, deoarece instanța de apel în motivarea soluției sale a invocat faptul că, potrivit raportului de expertiză psihiatrică, experții au constatat că la momentul comiterii infracțiunii C.A. a acționat în condiții de discernământ diminuat, având capacitatea limitată de prevedere și de deliberare a acțiunilor sale, adică era responsabil la comiterea omorului [18].

Însă, ceea ce am subliniat în argumentarea Colegiului penal al Curții Supreme de Justiție se referă în egală măsură la starea de afect. Această stare presupune discernământ diminuat și responsabilitate, deși redusă, a făptuitorului. Astfel, prin argumentele aduse, Colegiul penal al Curții Supreme de Justiție nu a infirmat deloc ipoteza că, în momentul comiterii infracțiunii, C.A. nu s-ar fi putut afla în stare de afect. Prezintă interes și constatarea făcută de Colegiul penal al Curții de Apel Chișinău: soluționarea chestiunii cu privire la prezența sau absența afectului fiziologic la momentul faptei în privința lui C.A. nu poate fi soluționată, pe motivul lipsei psihologilor atestați. Rezultă că, din cauza lipsei psihologilor atestați, fapta se califică nu în baza art.146 CP RM, dar în baza alin.(1) art.145 CP RM. Or, imposibilitatea de a stabili prezența sau lipsa afectului fiziologic face ca, de fiecare dată, la calificare să fie aleasă soluția care este în defavoarea făptuitorului: nu art.146 CP RM, dar alin.(1) sau (2) art.145 CP RM. Această stare de lucruri nu poate să nu îngrijoreze. Nu este clar de ce lipsa psihologilor atestați, care ar trebui să preocupe autoritățile abilitate ale statului, are ca efect interpretarea legii penale în defavoarea făptuitorului.

În opinia lui G.V. Nazarenko, starea de afect nu presupune responsabilitate redusă: „Specificul unei astfel de stări psihice a persoanei constă în aceea că ea nu exclude și nu limitează responsabilitatea persoanei. Starea de afect doar exercită un impact semnificativ asupra capacității persoanei de a avea un comportament conștient-volitiv” [4, p.166]. Nu este clar prin ce reducerea capacității persoanei de a avea un comportament conștient-volitiv se deosebește de incapacitatea persoanei de a-și putea da seama pe deplin de caracterul și legalitatea faptei sale ori de a o nu putea dirija pe deplin.

Un punct de vedere ezitant este exprimat de I.M. Muhaceva: „Afectul fiziologic și tulburarea psihică, care nu exclude responsabilitatea, au cauze diferite. Cauza afectului fiziologic este un iritant puternic, iar starea emoțională psihofiziologică apare ca o reacție la acest iritant. Cauzele responsabilității reduse sunt exclusiv anomaliile psihicului (de exemplu, psihopatiile, nevrozele, formele ușoare de oligofrenie), care sunt studiate de psihiatrie. [...] Prezența unei tulburări psihice care nu exclude responsabilitatea poate reprezenta un catalizator specific pentru apariția afectului” [19]. Astfel, I.M. Muhaceva sugerează că afectul fiziologic ar putea apărea pe fundalul stării de responsabilitate redusă. În aceste condiții, nu mai are atât de mare importanță deosebirea dintre cauzele responsabilității reduse și cauzele stării de afect fiziologic.

Mai numeroase sunt opiniile, conform cărora atât starea de afect (art. 146 și 156 CP RM), cât și starea de tulburare fizică sau psihică, cu diminuarea discernământului, cauzată de naștere (art.147 CP RM), sunt exemple de stare de responsabilitate redusă.

Astfel, S.Botnaru și Iu.Buravenco afirmă: „Un exemplu specific de responsabilitate redusă este starea de afect, în cazul infracțiunii prevăzute la art.146 – omorul săvârșit în stare de afect. Starea de afect este și ea o stare psihologică instabilă care reduce din aptitudinea persoanei posibilitatea de a realiza caracterul prejudiciabil al

faptei, mai ales conștientizarea sau dorința survenirii urmărilor. Specific este faptul că starea psihologică a persoanei poate fi considerată ca stare de afect doar în situația în care această stare este provocată nemijlocit de către victimă, rezultată din faptele imorale sau ilegale ale acesteia. Incluziunea expresă a responsabilității reduse este prezentă și în componența de infracțiune prevăzută de art.147 Cod penal, și anume, pruncuciderea, care presupune o stare instabilă ce poate fi specifică doar unei femei „imediat după naștere” sau „în scurt timp după naștere”. În literatura de specialitate se susține ideea că termenul maxim pentru ca omorul săvârșit de mama nou-născutului să fie calificat ca pruncucidere este de 24 de ore. În acest caz, responsabilitatea limitată este și ea una specifică, din considerentul că subiectul acestei infracțiuni poate fi doar mama care a născut recent și în calitate de victimă apare fătul nou-născut al acesteia. Fapt ce prezintă interes la calificarea corectă a faptei infracționale” [7]. S.Botnaru mai menționează: „Cu toate că norma generală privind responsabilitatea redusă din Codul penal al Republicii Moldova a apărut relativ recent în urma modificărilor și completărilor, operate prin Legea nr.277 din 18.12.2008, de fapt, instituția responsabilității reduse a fost recunoscută tacit de către legiuitor prin instituirea unor norme speciale în cadrul Capitolului II al Părții Speciale a Codului penal (art.146, 147 și 156)” [20]. După părerea lui S.Brînza, „atât starea de afect fiziologic (menționată în art.146 CP RM), cât și starea de tulburare fizică sau psihică, cu diminuarea discernământului, cauzată de naștere (specificată în art.147 CP RM), atestă responsabilitatea redusă a făptuitorului” [21]. La fel, S.Brînza și V.Stati afirmă: „În acord cu lit.d) alin.(1) art.76 CP RM, săvârșirea omorului de o persoană cu responsabilitate redusă va fi considerată circumstanță atenuantă care va fi luată în considerare la individualizarea pedepsei stabilite la art.145 CP RM. Totodată, răspunderea se va aplica în conformitate cu art.146 CP RM în cazul în care omorul este săvârșit sub imperiul nu a unei stări de responsabilitate redusă oarecare, dar în stare de afect survenită în mod subit, provocată de acte de violență sau de insulte grave ori de alte acte ilegale sau imorale ale victimei. [...] În acord cu lit.d) alin.(1) art.76 CP RM, săvârșirea vătămării intenționate grave a integrității corporale sau a sănătății de o persoană cu responsabilitate redusă va fi considerată circumstanță atenuantă care va fi luată în considerare la individualizarea pedepsei stabilite la art.151 CP RM. Totodată, răspunderea se va aplica în conformitate cu art.156 CP RM în cazul în care vătămarea intenționată gravă a integrității corporale sau a sănătății este săvârșită sub imperiul nu a unei stări de responsabilitate redusă oarecare, dar în stare de afect survenită în mod subit, provocată de acte de violență, de insulte grave ori de alte acte ilegale sau imorale ale victimei” [22, p.167, 374].

Viziuni doctrinare similare găsim nu doar în doctrina penală autohtonă. Astfel, V.A. Doev susține: „Afectul diminuează posibilitatea reflectării indirecte asupra esenței fenomenelor, precum și productivitatea memoriei, restrânge sfera conștiinței în ansamblu. La rândul său, modificarea calitativă a conștiinței, precum și deformarea percepției integrale a subiectului asupra situației și a locului său în aceasta complică semnificativ înțelegerea de către dânsul a semnificației obiective a obiectelor și a fenomenelor lumii înconjurătoare. [...] Acționând asupra psihicului uman, afectul face imposibilă conștientizarea deplină a acțiunilor săvârșite în această stare, iar controlul asupra acestor acțiuni este limitat. Toate aceste caracteristici se raportează la responsabilitatea redusă. Prin urmare, persoana care a comis un omor în stare de afect are responsabilitate redusă” [23]. La rândul său, V.Ia. Marceak opinează: „Îngustarea conștiinței persoanei care acționează în stare de afect face ca ea să-și piardă semnificativ capacitatea de a conștientiza caracterul faptei săvârșite și de a o controla. Cu toate acestea, în cazul afectului fiziologic, persoana nu pierde capacitatea de a conștientiza în deplină măsură caracterul acestei fapte și de a o controla, în contrast cu afectul patologic, în cazul căruia există o pierdere completă a capacităților date” [24]. D.T. Papikean și N.A. Volkova menționează: „Particularitatea faptei comise de o persoană aflată în stare de afect se exprimă în aceea că fapta dată este direct legată de starea emoțională a persoanei respective. Se are în vedere starea emoțională excepțional de puternică, cu o evoluție impetuoasă și rapidă, care limitează semnificativ parcursul proceselor intelective și volitive, care deformează percepția holistică a lumii înconjurătoare și înțelegerea corectă a semnificației obiective a lucrurilor” [25].

Suntem de acord cu toate aceste argumente. Totuși, ele nu rezultă explicit din art.23¹ CP RM. Este puțin probabil că starea de afect fiziologic poate fi considerată tulburare psihică. Cu toate acestea, criteriul juridic al stării de afect fiziologic este similar cu criteriul juridic menționat în art.23¹ CP RM: diminuarea capacității făptuitorului de a-și da seama de caracterul și legalitatea acțiunii sau inacțiunii sale ori de a o dirija. În acest sens, în pct.23 din Hotărârea Plenului Judecătorei Supreme a Ucrainei nr.2 din 07.02.2003 privind practica judiciară în cauzele referitoare la infracțiunile contra vieții și sănătății persoanei se subliniază just: „Trebuie de avut în vedere că latura subiectivă a omorului sau a vătămării integrității corporale sau a sănătății, răspunderea

pentru care este prevăzută la art.116 și 123 din Codul penal al Ucrainei (care corespund cu art.146 și 156 CP RM – n.a.) se caracterizează nu doar prin intenție, ci și printr-o astfel de stare emoțională a făptuitorului, care reduce semnificativ capacitatea acestuia de a conștientiza acțiunile sale ori de a le dirija (sublinierea ne aparține – n.a.)” [26]. Această explicație este mai univocă decât cea din pct.6 al Hotărârii Plenului Curții Supreme de Justiție a Republicii Moldova nr.11 din 24.12.2012 cu privire la practica judiciară în cauzele penale referitoare la infracțiunile săvârșite prin omor (art.145-148 CP RM): „În contextul infracțiunii prevăzute la art.146 CP RM, prin stare de afect se înțelege starea psihică ce se caracterizează printr-o emoție intensă, de scurtă durată (de la câteva secunde până la câteva minute), legată de activitatea instinctivă și de reflexele necondiționate. Este o stare care nu depășește limitele normalității, fiind însoțită de modificări spontane (dar nu și psihotice) ale activității psihice, în mod special observându-se îngustarea conștiinței (sublinierea ne aparține – n.a.)” [27].

Până la urmă, în cazul responsabilității reduse, contează nu atât dacă anume tulburarea psihică generează incapacitatea făptuitorului de a-și da seama pe deplin de caracterul și legalitatea faptelor sale sau de a le dirija pe deplin. Primar este criteriul juridic, nu criteriul medical. Criteriul medical poate și trebuie să fie ajustat la criteriul juridic. De aceea, în cazul responsabilității reduse, contează mai mult că făptuitorul nu-și dă seama pe deplin de caracterul și legalitatea acțiunii sau inacțiunii sale ori nu o dirijează pe deplin. Tocmai datorită criteriului juridic este posibilă delimitarea responsabilității reduse de iresponsabilitate. Criteriul medical nu este util pentru această delimitare.

În consecință, propunem completarea dispoziției de la alin.(1) art.23¹ CP RM: după cuvintele „unei tulburări psihice” să fie introduse cuvintele „sau a stării de afect ori a stării de tulburare fizică sau psihică, cu diminuarea discernământului, cauzată de naștere”. De asemenea, propunem excluderea din această dispoziție a textului „constatăată prin expertiza medicală efectuată în modul stabilit”. Necesitatea efectuării expertizei medicale nu este menționată în art.23 CP RM. O asemenea mențiune nu este necesară nici în art.23¹ CP RM. Este suficientă prevederea de la pct.3) alin.(1) art.143 din Codul de procedură penală: „Expertiza se dispune și se efectuează, în mod obligatoriu, pentru constatarea: [...] stării psihice și fizice a bănuितului, învinuitului, inculpatului – în cazurile în care apar îndoieli cu privire la starea de responsabilitate [...]”. Nu în ultimul rând, propunem modificarea dispoziției de la alin.(2) art.23¹ CP RM, după cum urmează: „Instanța de judecată, la stabilirea pedepsei, ține cont de tulburarea psihică existentă, de starea de afect sau de starea de tulburare fizică ori psihică, cu diminuarea discernământului, cauzată de naștere, care însă nu exclude răspunderea penală. Instanța de judecată; la stabilirea măsurilor de siguranță, ține cont de tulburarea psihică existentă, care însă nu exclude răspunderea penală. Dispoziția scestui alineat nu se referă la art.146, 147 și 156 din acest Cod.”

O abordare similară este promovată în pct.2 alin.1 art.3 din Capitolul 29 al Codului penal al Regatului Suediei: „3. Pe lângă dispozițiile cu privire la fiecare tip de infracțiune, la evaluarea gradului de severitate a pedepsei se vor lua în considerare în mod special următoarele circumstanțe atenuante: [...] dacă inculpatul [...] sub stăpânirea unei tulburări psihice, emoții sau a unei alte cauze, nu și-a putut controla acțiunile (sublinierea ne aparține – n.a.)” [28].

Accentuăm că, în varianta completată pe care o propunem, prevederea de la alin.(2) art.23¹ CP RM nu se va referi la art.146, 147 și 156 CP RM. În art.146, 147 și 156 CP RM sunt consemnate cazuri speciale de responsabilitate redusă. În astfel de cazuri, este atenuată răspunderea penală, nu atenuată pedeapsa sau aplicată o măsură de siguranță, așa cum stabilește alin.(2) art.23¹ CP RM.

Mai trebuie să precizăm că sub incidența art.146, 147 și 156 CP RM nu intră orice caz de stare de afect sau de stare de tulburare fizică sau psihică, cu diminuarea discernământului, cauzată de naștere. În ipoteza în care starea de afect sau starea de tulburare fizică sau psihică, cu diminuarea discernământului, cauzată de naștere, nu cade sub incidența art.146, 147 și 156 CP RM, va putea opera art.23¹ CP RM în varianta completată, propusă de noi. De asemenea, starea de afect sau starea de tulburare fizică sau psihică, cu diminuarea discernământului, cauzată de naștere, poate apărea nu doar în contextul omorului sau al vătămării grave ori medii a integrității corporale sau a sănătății. În cazurile în care starea de afect sau starea de tulburare fizică sau psihică, cu diminuarea discernământului, cauzată de naștere, apare în contextul altor fapte prevăzute de legea penală, va putea fi aplicat, de asemenea, art.23¹ CP RM în varianta completată, propusă de noi.

Concluzii

Responsabilitatea redusă, ca și responsabilitatea și iresponsabilitatea, este un tip aparte de măsură a capacității persoanei de a-și da seama de acțiunea sau inacțiunea sa ori de a o dirija. În cazul responsabilității re-

duse, criteriul medical îl desemnează sintagma „tulburarea psihică”. Caracterul vag și interpretabil al acestei sintagme este criticat de către unii teoreticieni. Este imperioasă prevederea, într-o normă de referință pentru art.23¹ CP RM, a listei limitative de tulburări psihice care atestă starea de responsabilitate redusă.

Atât starea de afect (art.146 și 156 CP RM), cât și starea de tulburare fizică sau psihică, cu diminuarea discernământului, cauzată de naștere (art.147 CP RM), constituie cazuri speciale de responsabilitate redusă. Conform legii în vigoare, stările, consemnate în art.146, 147 și 156 CP RM, nu intră sub incidența art.23¹ CP RM. La stabilirea pedepsei pentru infracțiunile prevăzute la art.146, 147 sau 156 CP RM, instanța de judecată nu trebuie să rețină circumstanța atenuantă prevăzută la lit.d) alin.(1) art.76 CP RM.

Referințe:

1. BOLOCAN-HOLBAN, A., VIDAICU, M. Analiza instituției responsabilității limitate prin prisma diferitelor sisteme de drept. În: *Revista științifică a USM „Studia Universitatis Moldaviae”*. Seria „Științe sociale”, 2013, nr.3, p.154-158. ISSN 1814-3199
2. BOTNARU, S. Analiza instituției responsabilității limitate prin prisma diferitelor sisteme de drept. În: *Revista științifică a USM „Studia Universitatis Moldaviae”*. Seria „Științe sociale”, 2015, nr.3, p.82-87. ISSN 1814-3199
3. БУРДІН, В.М. Поняття обмеженої осудності: термінологічні аспекти та функціональне призначення. В: *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична*, 2009, №4, с.161-172. ISSN 2311-8040
4. НАЗАРЕНКО, Г.В. *Невменяемость: уголовно-релевантные психические состояния*. Санкт-Петербург: Юридический Центр Пресс, 2002. 205 с. ISBN 5-94201-069-2
5. БОТНАРУ, С. Обзор нормы об ограниченной вменяемости: парадоксы законодательной новеллы. În: *Revista Națională de Drept*, 2014, nr.6, p.15-20. ISSN 1811-0770
6. BOTNARU, S. Responsabilitatea redusă în dreptul penal: concept și problematică. În: *Conferința științifică „Integrare prin cercetare și inovare” (26-28 septembrie 2013). Rezumate ale comunicărilor. Științe juridice. Științe economice*. Chișinău: CEP USM, 2013, p.127-129. ISBN 978-9975-71-414-3
7. BOTNARU, S., BURAVCENCO, Iu. Conceptul responsabilității reduse în legislația Republicii Moldova și a altor state. În: *Revista științifică a USM „Studia Universitatis”*. Seria „Științe sociale”, 2009, nr.8, p.93-96. ISSN 1857-2081
8. STATI, V. Inconsecvența Curții Constituționale cu privire la regimul juridic al analogilor substanțelor stupefiante sau psihotrope. În: *Revista științifică a USM „Studia Universitatis Moldaviae”*. Seria „Științe sociale”, 2018, nr.3, p.3-20. ISSN 1814-3199
9. *Case of Dmitriyevskiy vs Russia*. [Accesat: 30.07.2020] Disponibil: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-177214>
10. МАРЧАК, В.Я. Кримінально-правове та психологічне значення і проблеми розмежування неосудності від осудності та обмеженої осудності. В: *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика)*, 2008, Вип.19, с.205-212. ISSN 1609-0462
11. CAZACU, V., FURTUNĂ, V., FULGA, Iu., GARAZ, Gr. Actualități în evaluarea gradului de discernământ psihic prin prisma modificării codului penal în Republica Moldova. În: *Analele științifice ale USMF „Nicolae Testemițanu”, Psihiatrie, narcologie*, 2011, vol.3, p.611-616. ISSN 1857-1719
12. РЫЖОВА, О.А., ПАМЕНКОВА, И.А. Невменяемость и ограниченная вменяемость: понятие, критерии, значение в российском уголовном праве. В: *Электронный научный журнал «Наука. Общество. Государство»*, 2016, том 4, №1, <http://esj.pnzgu.ru> ISSN 2307-9525
13. КОЗАЧЕНКО, И.Я., СПАСЕННИКОВ, Б.А. Вопросы уголовной ответственности и наказания лиц, страдающих психическими расстройствами, не исключаящими вменяемости. В: *Государство и право*, 2001, №5, с.69-74. ISSN 0132-0769
14. ДОЛГОВА, С.В. Особенности медицинского критерия ограниченной вменяемости. В: *Вестник Балтийского федерального университета им. И. Канта. Серия: Гуманитарные и общественные науки*, 2012, №9, с.85-90. ISSN 2223-2095
15. СИРОЖИДИНОВ, Д.В. *Ограниченная вменяемость: проблемы теории и практики*: Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата юридических наук. Екатеринбург, 1998. 28 с.
16. *Decizia Curții de Apel Bălți din 12.09.2012. Dosarul nr. 1a-361/2012*. [Accesat: 28.07.2020] Disponibil: <https://cab.instante.justice.md/>
17. КУЛИ-ЗАДЕ, Т.А. *Уголовная ответственность лиц с уменьшенной (ограниченной) вменяемостью*: Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата юридических наук. Москва, 2011. 27 с.
18. *Decizia Colegiului penal al Curții Supreme de Justiție din 18.03.2015. Dosarul nr. 329/2015*. [Accesat: 28.07.2020] Disponibil: http://jurisprudenta.csj.md/search_col_penal.php?id=3943

19. МУХАЧЕВА, И.М. Уголовно-правовая и психологическая характеристика аффекта. В: *Актуальные проблемы российского права*, 2016, №7, с.118-126. ISSN 1994-1471
20. BOTNARU, S. Responsabilitatea redusă în pruncucidere: implicații juridico-penale. În: *Revista științifică a USM „Studia Universitatis Moldaviae”*. Seria „Științe sociale”, 2014, nr.3, p.138-141. ISSN 1814-3199
21. BRÎNZA, S. Infrațiunile prevăzute la art. 146 și la art.147 CP RM: aspecte teoretice și practice. În: *Revista științifică a USM „Studia Universitatis Moldaviae”*. Seria „Științe sociale”, 2014, nr.3, p.86-104. ISSN 1814-3199
22. BRÎNZA, S., STATI, V. *Tratat de drept penal. Partea Specială. Vol.I*. Chișinău: Tipografia Centrală, 2015. 1328 p. ISBN 978-9975-53-469-7
23. ДОЕВ, В.А. Проблемы отграничения аффекта от ограниченной вменяемости в уголовном праве России. В: *Вестник Краснодарского университета МВД России*, 2013, №2, с.27-28. ISSN 2073-1078
24. МАРЧАК, В.Я. Емоційні стани і процеси як підстава обмеженої осудності. В: *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика)*, 2009, Вип. 21, с.231-240. ISSN 1609-0462
25. ПАПИКЯН, Д.Т., ВОЛКОВА, Н.А. Проблема отграничения аффекта от ограниченной вменяемости в уголовном праве России. В: *Теория и практика современной науки*, 2016, №12. [Accesat: 29.07.2020] Disponibil: https://www.modern-j.ru/domains_data/files/18/Papikyan-D.T.-%28osnovnoy-razdel%29.pdf
26. *Постанова Пленуму Верховного Суду України від 7 лютого 2003 р. № 2 «Про судову практику в справах про злочини проти життя та здоров'я особи*. [Accesat: 29.07.2020] Disponibil: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0002700-03#Text>
27. *Hotărârea Plenului Curții Supreme de Justiție a Republicii Moldova nr.11 din 24.12.2012 cu privire la practica judiciară în cauzele penale referitoare la infrațiunile săvârșite prin omor (art. 145-148 CP RM)*. [Accesat: 29.07.2020] Disponibil: jurisprudenta.csj.md/search_hot_expl.php?id=318
28. *Codul penal al Regatului Suediei*. [Accesat: 29.07.2020] Disponibil: <http://codexpenal.just.ro/laws/Cod-Penal-Suedia-RO.html>

Date despre autor:

Rodica BERDILO, doctorandă, Școala doctorală Științe Juridice, Universitatea de Stat din Moldova.

ORCID: 0000-0002-8054-108X

Prezentat la 03.09.2020